

'... nogal opmerkenwaardig'

Over een oorkonde uit 1464

JAAP C. RIEMENS

Archiveren was m'n vak. Sommige mensen vinden het maar een saai vak. Elke dag met je neus tussen de papieren. Al dat stof van het verleden... Een enkele keer is dat ook zo, meestal gelukkig niet. Wie een archief inventariseert, dat wil zeggen toegankelijk maakt, merkt dat dit werk een bepaalde spanning met zich mee kan brengen. Dat maakt het boeiend, zelfs als je ver van de bron woont.

Van een onbewerkt archief wordt een inventaris gemaakt. Die is te vergelijken met een soort wegenkaart of stadsplattegrond, of – eigentijds als de archivaris is – met een tomtom. Dan weet je wáár je wát kunt vinden in het archief en de archivaris of studiezaalmedewerker haalt de bewuste stukken, die op het beschreven nummer terug te vinden zijn, uit het archiefdepot.

Archief van de kerkmeesters

Bij kleine archieven gaat dat maken van een inventaris vrij snel; bij grotere duurt het langer. Soms jaren. Zo is men in de jaren dertig al begonnen aan een inventarisatie van het archief van de kerkmeesters van de Sint Walburgiskerk¹ van Zutphen². Opeenvolgende archivariissen hebben zich ook gebogen over dit archief. Sommigen bogen diep, maar het leverde vaak niets méér op dan wat hun voorgangers al hadden geconstateerd of genoteerd. Het is, dat moet worden toegegeven, ook een pittig archief. Je moet op de hoogte zijn van het kerkelijk en maatschappelijk functioneren van kerkmeesters, burgemeesters, schepenen, deken, kapittel, de proost en de vicarissen. De onderlinge relatie ligt niet altijd zo voor de hand als wel eens wordt aangenomen.

Een spannend werk

Omdat een groot deel van het archief van deze kerkmeesters de periode van vóór 1600 bestrijkt, is er bij de collega's van voorheen een warme belangstelling geweest voor de perkamenten stukken. Dit onder het motto: het is oude informatie die misschien nieuw licht kan laten schijnen op de geschiedenis van Zutphen. Het is gebleken dat voorgaande archivariissen soms niet konden wachten eer ze met het toegankelijk maken van dit kerkmeestersarchief van start gingen. De collectie charters van dit archief – zo worden perkamenten oorkonden genoemd – bestaat uit meer dan zeshonderd charters³, al dan niet voorzien van een zegel van de oorkonder. Daarnaast een groot aantal folianten en banden. De sporen van het 'grasduinen' in dit archief zijn duidelijk te zien. Voor de verleiding om lukraak op zoek te gaan naar interessante stukken, ben ik niet bezweken, al was het soms moeilijk er weerstand aan te bieden. Nu is *alles* door mijn handen gegaan. Uiteraard heb ik wel kunnen profiteren van de aantekeningen die anderen gemaakt hadden. Het nadeel voor mijn voorgangers was, dat ze hun tijd moesten verdelen tussen dit inventarisatiewerk, de studiezaal, het leiding geven en de vertegenwoordiging van het Stadsarchief naar buiten.

1 De kerk heeft verschillende namen gehad; vaak was dat de kerk van Onze Lieve Vrouwe of gewoon de Grote Kerk. Als het specifiek om het kapittel ging, werd van Walburgiskerk gesproken. Na de laatste restauratie, eind vorige eeuw, is besloten officieel de naam St. Walburgiskerk te hanteren.

2 De inventarisaties van de vorige eeuw maakten deel uit van een groter geheel. Ook de archieven van de proosdij, het kapittel, de vicarissen en de diverse vicarieën waren erbij betrokken.

3 Deze waren opgevouwen in charterenveloppen, die weer in charterdozen waren opgeborgen.

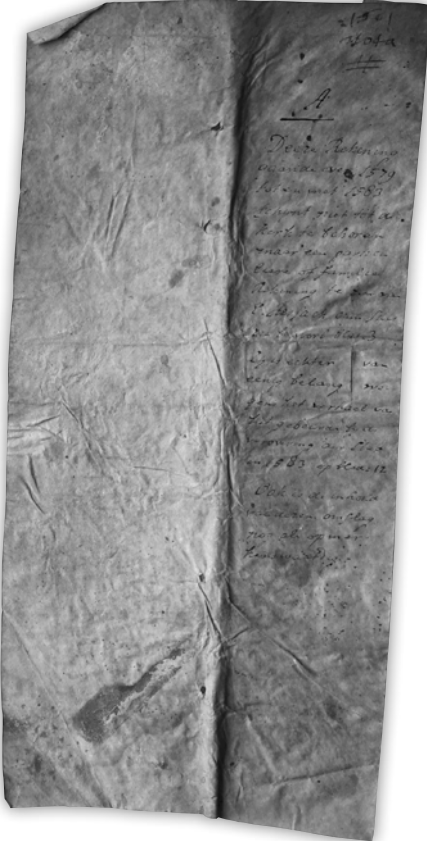
Verrassingen uit ongedachte hoek

De inhoud van een archief kan soms verrassend zijn. Over een van die kleine verrassingen gaat dit artikel. Bijna aan het einde van de opdracht om deze inventarisatie tot een goed einde te brengen kwam ik een perkamenten omslag tegen met daarop een merkwaardige aantekening:

Deeze Rekening, gaande over 1579 tot en met 1583 schijnt niet tot de kerk te behoren, maar een particuliere of familie rekening te zijn van E. Aessack cum suis, zie bijvoorb. blad. 3.

Zij is echter van eenig belang wegens het gebeuren bij de verovering der stad in 1583 op blad. 12.

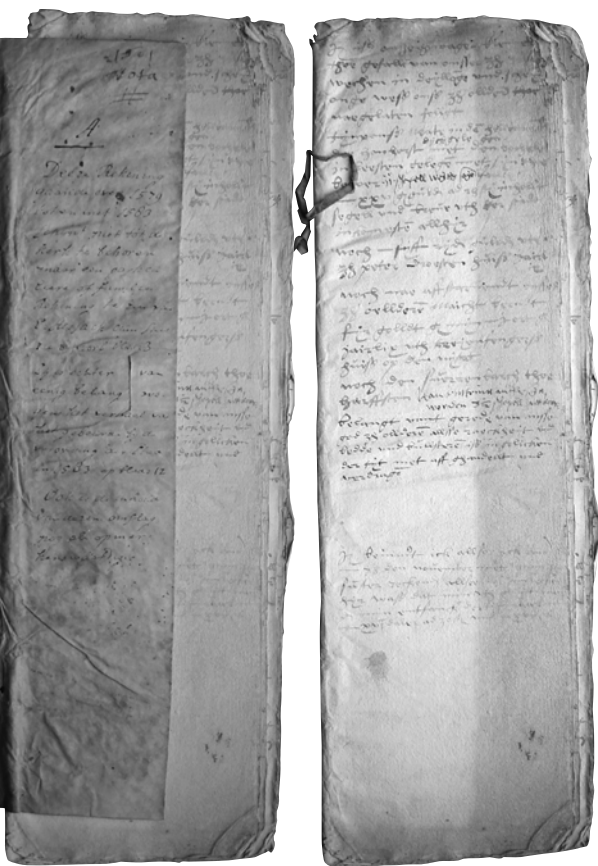
Ook is de inhoud van dezen omslag nogal opmerkenwaardig.

Zo ziet de buitenkant van ditzelfde perkamenten stuk eruit: alleen wat aantekeningen over de inhoud van het katern met aantekeningen van Evert Aitsack. (foto: auteur)

Deze notitie, in een achttiende-eeuwse hand, laat enkele onvermoede dingen zien. Ten eerste: er is particulier archief terechtgekomen in het kerkarchief. Dat is op zich niet zo vreemd. Als iemand verscheidene functies heeft gehad of in verscheidene besturen zitting had, komt dat zelfs in deze eeuw nog wel voor. Dat genoemde Evert Aessack of Aitsack, een van de kerkmeesters, zijn privé zaken en de zaken van de kerk weleens door elkaar haalde, is dan ook niet zo vreemd als het lijkt. De archivaris past – indien mogelijk – het herkomstbeginsel toe, en de afgedwaalde stukken komen alsnog terecht daar waar ze horen te berusten. Dat ligt anders wanneer er geen archiefje (meer) bestaat van bijvoorbeeld Evert Aitsack. Daar komt bij dat er nogal wat van die papieren van Evert Aitsack in het kerkarchief zijn terechtgekomen of erin zijn gebleven sinds circa 1600. Het tweede dat opvalt, is dat het een perkamenten omslag is waar geen katernen in vastgenaaid zijn. Wel is te zien dat dit ooit wél het geval is geweest.

Kortom, wat op de buitenkant staat, zit er niet (meer) in, met andere woorden: ‘deeze Rekening’ zit er niet meer in. Die is er wel, maar is allang verdwenen omdat de katernen zijn losgeraakt. Natuurlijk denk je dat zo’n archiefstuk – minstens twaalf bladzijden – er nog moet zijn, maar de vermelde datering, 1579-1583, en de naam Aitsack (inclusief alle spelingsvarianten) leverde niets op. In een eerdere fase van de inventarisatie was ik wel een rekening tegengekomen die beschreven is onder inv.nr. 486g. Maar deze jaren stemmen niet exact overeen, terwijl dat wel zo is aangegeven: *Kasboek van inkomsten en uitgaven vanwege de verkoop van granen, van Evert Aissack, 1576-1579, 1579-1585. 3 stukken en 1 katern in 1 omslag.* De katern in inv.nr. 486g kent echter geen omslag, iets wat wel vaker gebeurt met oude papieren. Verder blijkt de inhoud te gaan tot 1585, terwijl op de omslag het jaar 1583 staat. In een eerder inventarisnummer zijn eveneens rekeningen van Evert Aitsack vermeld.

Het papieren katern heeft aan de voorkant (links) een opvallend wit gedeelte. Wanneer we het omslag (rechts), dichtdoen, past het perkamenten stuk probleemloos over het witte gedeelte van het katern. (foto: auteur)

Het verloren omslag

Toen de eerste ronde van de inventarisatie was voltooid, heb ik alle archiefstukken van Evert Aitsack uit het archief gelicht. En wat bleek? Het charter dat beschreven staat onder inv.nr. 2302, met als registernummer 286a, was het verloren omslag van inv.nr. 486g. Het bleek zonneklaar uit de verkleuringen van het papier en de plaats waar het omslag ooit vastgenaaid

had gezeten aan het katern. Het bewijs hiervoor wordt geleverd door te kijken naar wat staat op de pagina's 3 en 12. We zien dan dat het inderdaad gaat over privé zaken van de heer Aitsack en over de verovering van de stad in 1583 door een stel ruiters onder aanvoering van Johan Baptista de Taxis. Eigentijdse geschiedenis van wat er met de stad gebeurde, staat hier zomaar tussen enkele privé rekeningen.⁴ Het derde dat deze aantekening laat zien, betreft 'de inhoud'. Die staat op de *achterkant* van deze omslag. Het gaat daar over een akte uit 1464. Door degenen die dit archief in de loop der jaren bewerkt hebben, is dat laatste vermoedelijk over het hoofd gezien. Misschien was het charter te vuil geworden, misschien was het belang ervan niet groot genoeg. De tekst is in ieder geval goed leesbaar. Achteraf valt vaak niet meer vast te stellen waarom iets niet gezien is.⁵

Meer interessante gegevens

Het stuk uit 1464 is om meer dan één reden interessant. Het gaat hier om een van de oudste teksten waarin het orgel in de Sint Walburgiskerk aan de orde komt. Dat is ook enige jaren daarvoor, in 1456, gebeurd.⁶

Zowel in het archief van de stedelijke bestuurders als in het archief van de kerkmeesters gaat het over een instrument dat in deze kerk gestaan heeft en dat kennelijk onder de toren geplaatst is. Daarover was onenigheid tussen het stadsbestuur en de kerkmeesters. De kerkmeesters beloven alle schade aan het orgel te zullen vergoeden aan deken en kapittel van Sint Walburg.⁷ Dat was een

4 R.W. Tadama meldt in *Geschiedenis van Zutphen* (Zutphen, 1856) 221, 222. De Spaanse troepen heroverden de stad op 22 september 1583. Tadama is met zijn Tijdrekenkundig Register al baanbrekend bezig met de charterverzameling van de stad en brengt een eerste ordening aan.

5 Dit is in de voorlopige inventaris inv.nr. 2302, reg.nr. 286a, geworden.

6 Inv.nr. 1857 van het archief van de kerkmeesters is een akte uit 1456, waarbij de kerkmeesters beloven aan deken en kapittel van de Sint Walburgiskerk eventuele schade aan het orgel, dat onder de toren is geplaatst, te zullen herstellen. Wim de Rooter schrijft hierover ook in zijn artikel 'Het orgel in de archieven tot 1936' in de bundel onder redactie van Fred Matter, *Herschappen schoonheid. Het Bader-orgel in de St. Walburgiskerk te Zutphen* (Zutphen, 1997), 23. Hij verwijst naar hetzelfde document dat te vinden is in Smelt, Oud-Archief, inv.nr. 665 en reg.nr. 810.

7 Een van die kerkmeesters is Antonys Yseren, dezelfde die in 1464 met zijn vrouw Griete het geld schenkt om de feestdag van 8 september nog feestelijker te maken. Zie verder in dit artikel.

Aan de binnenkant van het perkamenten stuk treffen we een charter aan uit 1464. (foto: auteur)

compromis, want ze hadden het orgel zonder toestemming van de deken en het kapittel daar laten plaatsen. De ruzie, want de onenigheid bleef voortduren, werd pas in 1501 bijgelegd. Dan is het orgel elders in de kerk geplaatst en weer bespeelbaar gemaakt.⁸

De invloed van het kapittel was groot; dat blijkt ook uit dit soort vermeldingen. Maar het blijkt ook uit een stuk uit 1551. Het kapittel benoemt Johan Morlet (of Molet) tot organist. Er wordt een akkoord gesloten over diens traktement. De kerkmeesters zijn van mening dat zij niet steeds hoeven bij te dragen in de kosten voor de organist. Het gekrakeel duurt tot 1568 – uit dat jaar dateert althans het laatste stuk dat hierover bewaard gebleven is – en we weten dat hij in 1574 naar de Eusebiuskerk in Arnhem vertrokken is. Het orgel dat Johan Morlet bespeelde, moet overigens een ander instrument geweest zijn, want in 1544 bouwt Hans Graurock uit Emmerik een nieuw orgel voor de kerk.⁹ Meer over dit orgel – het gaat nadrukkelijk niet over het Bader-orgel – is in het archief van de kerkmeesters niet te vinden.

Met de toevoeging uit 1464 moeten we het doen en daarmee kunnen we de kennis over dit orgel aanvullen. In de archiefwereld is daarmee nog niet alles gezegd. Wie weet, wat een toekomstige onderzoeker van dit archief nog zal vinden!

De inhoud van de akte

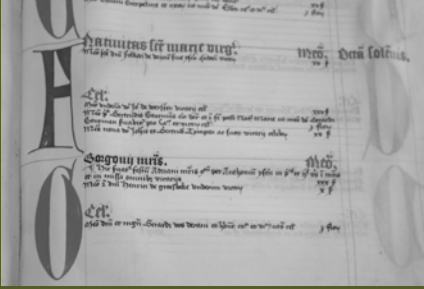
Die 'opmerkenswaardige inhoud', woorden waarmee de informatie van de voorkant eindigt, bevat een oorkonde van de deken en het kapittel, tezamen met de vicarissen van de kerk. In deze oorkonde gaat het over het toestaan van een *hoechtijt ende festum compositum* op verzoek van Thonys (of Anthonie) Yseren en zijn vrouw Griete. Gedetailleerd wordt beschreven wat deze twee willen, voor wie en gedurende welke tijd.¹⁰ Een paar gegevens uit deze oorkonde zijn interessant. Allereerst de datering. Het jaar is 1464 en de datum is 'op unser liever vrouwen aevent nativitatis', dat wil zeggen: op de dag voor de dag waarop in de kerk de geboorte van Maria werd gevierd, dus de dag vóór 8 september. In de Walburgiskerk, die vaak Onze Lieve Vrouwenkerk wordt genoemd, zeker een hoge feestdag. Vanaf 1464 zullen er op deze dag twee hoge feesten tegelijk gevierd moeten worden. Dat is lastig en er wordt naar een oplossing gezocht. Dat staat ook in de akte van 1464: een *festum compositum*. Het gaat er dan om welke feestdag meer of minder gewicht in de schaal legt. Hoe hoger de kerkelijke verering is van een heilige, des te hoger stijgt de aan hem gewijde mis in de kerk. Hierbij speelt ook de datering van deze verering een rol. Wanneer de belangrijkheid van beide feestdagen gelijk is, moet men uitwijken naar een andere datum, waarbij wel goed gelet moet worden op gelijke omstandigheden.

8 Zie: Wim de Ruiter, a.w., 23-26.

9 Ibidem.

10 Zie voor de getranscribeerde tekst de bijlage op pag. 99.

Heiligenkalender

Fragment van het *Mortuarium* van de vicarissen. Hier vinden we de tekst over kerkmeester Anthonius Yseren, vermeld onder het kopje over de feestdag van Gorgonius. (foto: auteur)

Dr. H. Grotefend noemt in zijn vermaarde *Taschenbuch der Zeitrechnung* enkele voorbeelden, en zegt dan ondermeer dat de diocees van Utrecht een afwijkend gebruik kende.¹¹ Bij die voorbeelden vinden we ook het *festum compositum*.

Van groot belang is dus de heiligenkalender. Alles draait dan om de *kleur van de inkt* waarmee men de heiligen op de kalender geschreven heeft: in rode of in zwarte inkt. Rode inkt betekent dat de dag of het feest een zeker belang kent, ook wanneer dat, om welke reden dan ook, niet tot uitdrukking komt. De Duitsers hebben er één woord voor: *Festgrad*. De rode dagen zijn in het burgerlijk leven buitengewoon belangrijk. In de middeleeuwen kende men vijf graden, sommige feestdagen bewogen zich op meerdere 'trappen van belangrijkheid'.

De wens van Anthonius Yseren en zijn vrouw Griete

Anthoniuss Yseren (de naam wordt op verschillende manieren gespeld) en zijn vrouw bepalen dat de hoge feestdag die zij bekostigen, gehouden wordt op 9 september, dus de dag ná het feest van Maria's geboorte. Interessant wordt het wanneer we het *Mortuarium van de vicarissen* erbij nemen.¹² Daar staat bij 8 september in rood aangegeven het feest van Maria's geboorte. Er onder, in zwart staat bij 9 september *Gorgonii marteris*. Als aantekening bij die dag vinden we dan de naam van Anthonius Yseren terug. Hij is een van de vicarissen van de Walburgiskerk geweest. Erbij staat dat hij deze missen heeft

ingesteld op het feest van martelaar Adrianus, en de feestdag van Adrianus was op ... 8 september. Met andere woorden: Adrianus moet in Zutphen een dagje opschuiven. Toevallig is het een dag later de feestdag van Gorgonius, ook een martelaar.¹³

De kosten van zo'n feestdag

In de akte gaat het over geldbedragen, kosterdiensten en over de organist. De koster en de organist moeten betaald worden voor hun werkzaamheden op die feestdag. Jaarlijks betalen Anthonys Yseren en zijn vrouw Griete een oude schild, toen een waarde van zestien penningen vertegenwoordigend. De ene helft ervan ging naar deken en kapittel,

11 Voor Zutphen in zoverre van belang dat het kapittel van St. Walburg met dit bisdom te maken had.

12 Met dank aan drs. Aafje Groustra-Werdeker, die, met enorme kennis van namen van middeleeuwse hoogwaardigheidsbekleders, mij attendeerde op deze bron, in het RAZ terug te vinden in de Collectie Handschriften, nr. 12.

13 Gorgonius bekleedde een hoge functie in het huishouden van keizer Diocletianus alvorens hij werd gemarteld en in opdracht van deze keizer ter dood gebracht te Nicomedia. In dezelfde groep martelaren zat ook Dorothea. Haar naam staat vaak bij die van Gorgonius vermeld, zij het tussen haakjes. Om te voorkomen dat de martelaren als heiligen aanbeden zouden worden, werden hun lichamen in zee gegooid. Christenen borgen een in zee gegooid lichaam en brachten het naar Rome. De relieken werden in de achtste eeuw op last van St. Chrodegang, bisschop van Metz, overgebracht naar het klooster van Gorze. Sinds de Franse revolutie zijn de relieken echter verdwenen.

de andere helpt naar de vicarissen. Van dat bedrag ging bij beide partijen vervolgens weer anderhalve schelling af, in totaal dus drie schelling. De koster kreeg er één en de organist twee. Het was niet goed mogelijk de kosten verder te berekenen en om te zetten naar bedragen die we beter kunnen

hanteren. Wanneer het zou gebeuren dat dit feest niet gehouden wordt, vervalt het oude schild aan de kerkmeesters, die dat geld kunnen gebruiken voor de kerk. Kortom, er was in deze overeenkomst rekening gehouden met het feit dat het begrip 'ten eeuwigden dage' z'n beperkingen kende.

Bijlage

Wij, deken ende capittel ende gemeynen vicarii der Collegialen kircken van sunte Walburgen bynnen Zutphen, doen kont ende bekennen vor ons ende vor onsen naekommelingen dat wij tot begeerten ende umme waldaet willen de Tonys Iseren ende Griete sijn echte wijff van ons begeert ende bewesen hebben ter eren Gaetz ende der weerder maeght Marien, angenaemen hebben ende annemmen aevermits desen aepenen brieve dat wij erflick, ewelick ende ummermeer in der kircken vors. vor ziele Tonys Iseren ende Grieten, sijns echten wijfe vors. ende vor oerre oelderer ende vrienden ziele, daer se des vor begeren opten negenden dach van september nae gewoenten onse kircken vors. eyn hoechtijt ende Festum Compositum hoelden soelen in missen ende getijden ende opten orgelen te spelen van den weerden heilligen vrient Gaetz ende merteler sinte Adriaen¹⁴, daer Tonys ende Griete vors. onss ende deer kircken vors. to gemaect hebben eyne oelden schilt jaerlix van sestien pennynge, eyne half te behoef onses dekens ende capittels vors. Ende half te behoef onser vicaris vors. daer te voeren van elcker helfte vors. aegaen soelen anderhalven schilling dat te saemen maect drie schillinge van welcken drien schillingen vors. de coster eyn schilling hebben sall, ende de organiste twe schillinge. Ende dat andere halven, in den getijden opten Choer verdienen, nementlick in der eerste vesper wij, deken ende capittel achtenhalven schilling ende de vicarii achtenhalven schilling in der merten sess schillinge in der misse achtenhalven schillinge ende in den andere vesper oeck achtenhalven schillingelijck vors. is. Ende off tot enygen tijden dat fest alsoe nae gewoenten der kircken nyet gehoeldem en wurde, soe solde de oelde schilt jaerlijx sonder wedderseggen vervallen wesen den kirckmeesteren van der kircken vors. te behoef deer tymmeringen.

Sonder alle argelist. In oirkonde des hebben wij deken ende capittel vors. vor ons ende vor onsen naekommelingen ende medde vor de vicarii vors. ende oeren naekoemelingen, umme oerre beden willen onses capittels segell aen desen breiff gehangen.

Gegeven in den jaer ons Heren duesent vierhondert ende vierendestich, op unser liever vrouwen aevent nativitatis.

14 De heilige Adrianus († Nicomedia, 4 maart 304) was een Romeins officier en is een christelijke martelaar. Volgens de legende was hij officier in het Romeinse leger van keizer Galerius en moest hij 23 christenen vervolgen, maar werd hij door hun standvastigheid zelf bekeerd. Daarop werd Adrianus gemarteld. Op een aambeeld werden zijn benen met een ijzeren stang vermorzeld en werd zijn hand met een bijl afgehakt. Zijn echtgenote, de heilige Nathalia, ondersteunde hem tijdens de martelingen. Na zijn dood verscheen hij aan zijn vrouw en beschermde haar schip tijdens een storm. Zijn feestdag is op 8 september. Adrianus is de patroonheilige van Lissabon en Geraardsbergen en van de boden, de bierbrouwers, slaggers, smeden, gevangenisbewaarders en soldaten en wordt aanroepen tegen een plotselinge dood, onvruchtbaarheid en de pest. (bron: Wikipedia)